

Arheološka iskopavanja srednjovjekovnog groblja na Glavici u Han Bili kod Travnika

Lidija Fekeža-Martinović
Sarajevo

Abstract: Two remarkably rare findings have been discovered in the area of Bila river valley from its central flow to its confluence to Lašva River. During the small interventional investigation in 1959 on the site of Glavica in Han Bila very richly decorated female hat type *scuffia* have been discovered in one of the graves. Also in 1959 in the destroyed grave a set for fastening of the rich silver belt dated in the end of 14 and beginning of 15th century was found in Stara Bila, about 8 km on south. On both sites the deceased were buried in stone coffins. Excavations 2011-2012 are continuation of the research of the site of Han Bila after 61 years. 10 graves were discovered with all deceased buried in stone coffins. Despite the wealth of the monuments and dense population in Middle Ages historical records for medieval district (*župa*) of Lašva are very poor and it is not possible to know to which families these graveyards belonged to. Knowledge about conditions of two exceptional tomb findings in the medieval cemeteries in the valley of the river Bila have been initiated further investigations and analysis of known data about cemeteries and population in that area.

Key words: late medieval cemetery, stone coffins, skeletal remains, river Bila valley.

Uvod

Prva saznanja o lokalitetu Glavica u Han Bili u naučnoj literaturi objavljena su poslije manjih interventnih iskopavanja koja su uslijedila 1950. godine nakon dojave o vađenju kamena i nalazu kamenih sanduka¹. U usporedbi s podacima o stanju lokaliteta koji su tada zabilježeni, vađenje kamena, ali i traženje blaga u grobovima je nastavljeno, što je bilo očigledno tokom višekratnih obilazaka lokaliteta do 2011. g. Zato je uprava Muzeja u Travniku organizirala iskopavanja na preostalom dijelu lokaliteta srednjovjekovnog groblja na Glavici u Han Bili.

Osim sveukupnih podataka o nalazima na lokalitetu, izvršena je analiza do sada poznatih nalaza i historijskih podataka na teritoriji koja obuhvaća poriječje i dolinu rijeke Bile od Gluhe Bukovice na sjeveru do ušća Bile u Lašvu kod Malog Mošunja na jugu, te od Mosora na zapadu do Konjevića na istoku. Kako je to područje u srednjem vijeku, kao i danas, bilo usko vezano

s predjelom na desnoj obali Lašve, plodnim poljem oko Viteza, to je i taj kraj uvršten u ovaj rad.

Dosadašnja saznanja

Zanimanje za srednjovjekovna groblja sa stećcima u Travičkom kraju, pa tako i u poriječju Bile, možemo pratiti od druge polovine 19. vijeka do novijeg vremena.² U obimnoj naučnoj literaturi o stećcima i raznim člancima koji se odnose među ostalim na istočni dio Lašvanskog kraja oko rijeke Bile, groblje na Glavici je nakon interventnih iskopavanja ostalo zanemareno od stručne javnosti kao potencijalno vrijedan arheološki lokalitet. Nisu ga zanemarili jedino okolni kopači koji su znali za ranije iskopane nalaze. Pretpostavlja se da su na njemu bili stećci, kojih u

¹ Čremošnik 1952, 111-120.

²² Nedić 1857, 151-150; Baltić 1991, 194; Knežević 1870, 108-113; Hoffer 1895, 59; Mandić 1926, 41; isti 1928, 55-56; isti 1931, 32-33; Petrović 1931, 8; Sijelski 1931, 11; Korošec 1952, 386-388; Bešlić 1967, 1972; Kreševljaković 1989, list 74. Početkom 21. vijeka interes lokalnih istraživača se povećao (Slipac 2004, 203-212; Slipac 2010, 468-490; Lovrinčević 2007, 48-64.)

Karta 1. Naselja uz kanjon Bile od Gluhe Bukovice do Fazlića

drugoj polovini 19. vijeka više nije bilo. Slične situacije su i u obližnjim naseljima Čukle i Podovi.

U Čuklama su potkraj 19. vijeka još stajali steći.³ U Podovima, oko 1,5 km sjeveroistočno od Han Bile, nedavno su otkriveni kameni sanduci, ali više nije bilo stećaka koje je pri prolazu kroz ovaj kraj 1875. godine nacrtao i zabilježio A. Evans.⁴ Na lokalitetu Kraban između Guče Gore

i Han Bile još stoji jedan stećak od onih pet koje spominje Knežević krajem 19. vijeka.⁵

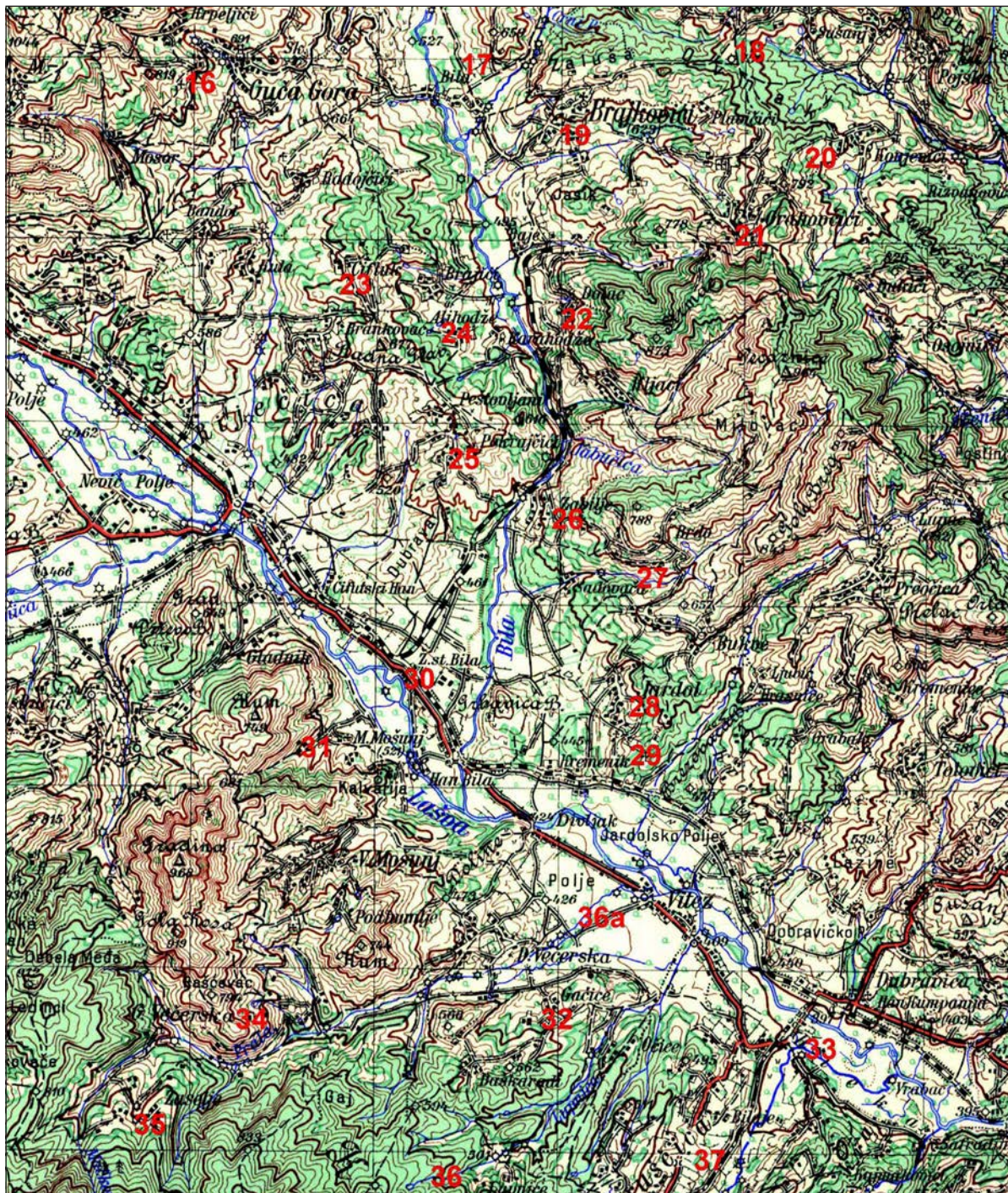
Na vrhu Glavice u prvim iskopavanjima istražena su tri sanduka od muljike. U sredini na najistaknutijem mjestu skoro na vrhu brežuljka bio je grob br. 1, a istočno i zapadno od njega na razdaljini od 2-3 m su bili grobovi br. 2 i 3. Unutrašnjost kamenih sanduka u grobovima br. 1 i 2 isklesana je u obliku ljudskog tijela, a pokrovne

³ Hoffer 1895, 60.

⁴ Evans 1961, 174. steći od bijelog čvrstog kamena vapnenca. Nedavno je pri raskopavanju tumula u Alihodžama također slučajno otkriven jedan kameni sanduk. Za informa-

ciju o otkriću sanduka u Podovima i Alihodžama zahvaljujem mr. Ajli Sejfuli, kustosu Muzeja u Travniku.

⁵ Knežević 1870, 110; Slipac 2010, 504.

Karta 2. Naselja u srednjem i južnom toku Bile i naselja uz desnu obalu Lašve

ploče u obliku krova na dvije vode. Unutrašnjost sanduka br. 3 je bila koritasta i bio je prekriven ravnom pločom. Grob br. 1 je najpažljivije isklesan. U njemu je pored poremećenog, vjerovatno ženskog skeleta, nađena skupocjena kapa *scuffia*, 4 pikola talijanskih gradova Mantove i Venecije kovanih u periodu 1150–1300. g. i jedan srebrni novčić mađarske kraljice Marije iz 1382–1384 g.

U grobu br. 3 nađen je pikolo iz Tarvizija varijante iz 1312–1318. g. Podaci o skeletima iz groba br. 2 i 3 nisu objavljeni. Autorica je u opširnom opisu i analizi pojave *scuffie* na istočnoj obali Jadrana i susjednim oblastima te nalazima novca,

posebno onog mađarske kraljice Marije, datirala kapu u 15. ili 16. vijek.⁶

Položaj i opis lokaliteta

U naseljenom dijelu kraja uz tok rijeke Bile, od sjevernoistočnog planinskog predjela na nadmorskoj visini od 800-1000 m, u kojem Bila na pojedinim mjestima teče kroz duboke kanjone, nalazi se 8 naselja, od Gluhe Bukovice na sjeveru do Zaselja na jugu. Osim u Orahovu, u svim naseljima ima stećaka. Srednji tok Bile počinje od njenog izlaska iz kanjona i sjeveroistočne planinske regije. To je blago zatalasano područje nadmorske visine od 550-800 m. Prema srednjovjekovnim spomenicima očito je da je ovo područje bilo gusto naseljeno. Naselja se nižu po niskim brdima s obje strane toka Bile, od Fazlića (Jezeraca) i Suhog Dola na sjeveru, do Zabilja na jugu, na granici s trećim predjelom uz riječni tok Bile na rubu većeg kompleksa polja s lijeve i desne obale Lašve, koja sa svojim pritokama stvara aluvijalnu ravnicu na nadmorskoj visini od oko 400-550 m. Tu su prirodni uvjeti za život, smještaj naselja i kretanje općenito najpovoljniji na teritoriji srednjovjekovne župe Lašve.⁷ Ovaj kraj je jedno od tri najnaseljenija područja u srednjem vijeku, koja su sudeći prema broju nekropola postojala na poriječju rijeke Lašve.⁸

Do sada je na području oko rijeke Bile, lijeve pritoke Lašve, od Mosora na zapadu do Brajkovića i Konjevića na istoku te Gluhe Bukovice na sjeveru do Zabilja na jugu, ustanovljeno 26 naselja sa stećcima i drugim materijalnim ostacima iz kasnosrednjovjekovnog doba ili su zapisani u historijskim izvorima (Gluha Bukovica, Višnjevo, Skomorje i Zagrađe uz Grad Vrbenac, Dub, Orlice, Orahovo, Miletici, Suhi Dol, Fazlići (Jezeraci), Poljanice, Podstinje, Maline, Podovi, Čukle, Guča Gora, Han Bila, Ovnak, Brajkovići, Konjevići, Grahovčići, Dolac na Bili, Čifluk, Alihodže, Pokrajčići i Zabilje).⁹ Uz donji tok Bile ispod Zabilja su Sadovača, Jardol (Krčevine na Jar-

dolskom polju), Kremenik na lijevoj strani strani rijeke Bile i Stara Bila na desnoj obali.¹⁰

Donji tok Bile od Zabilja na lijevoj obali Lašve povezan je prirodnim kompleksom plodnih polja s područjem oko Viteza na desnoj obali. Na tom prostoru su prema nalazima stećaka, drugim srednjovjekovnim ostacima i podacima iz popisa 1468. godine poznata naselja Mali Mošunj, Gačice, Rijeka, Večeriska s gradom Škaфом i ispod njega Zaseljem, Vitez i Kruščica i Lupnica. Ukupno je na navedenom području od sjevera Gluhe Bukovice i juga kod Kruščice 37 srednjovjekovnih naselja.¹¹ Vidi karte 1 i 2.

Han Bila se nalazi na području srednjeg toka rijeke Bile, oko 4 km južnije od izlaska Bile iz kanjona. Naselje je nastalo uz raskrslu na glavnom putu koji spaja područje oko toka rijeke od sjevera ka jugu i sporednih puteva koji su vodili k važnijim naseljima na tom području i dalje ka drugim krajevima. Kroz Han Bilu vodila je stara cesta od Brajkovića na istoku do Guče Gore na sjeverozapadu. Glavica je od Guče Gore, u kojoj je bilo jedno od najvećih srednjovjekovnih grobalja, udaljena oko jedan sat hoda. Uz tu staru cestu nastalo je srednjovjekovno groblje na Glavici na položaju x 6480420,13; y 4663475,85; z 544,35. Lokalitet se nalazi oko 650 m zapadno od raskrsnice u Han Bili i oko 300 m istočno od rijeke Bile Plan područja od rijeke Bile do Glavice. Ranije je ovaj brežuljak bio za 1 m viši nego što je danas, kao i oko 50 m dugačak, širok oko 51 m (oko 2.500m²), skoro kružnog tlocta pri dnu. Visina brežuljka s blago nagnutim stranama je bila oko 6,5 m. Kako je sjeverna strana odsječena, sadašnje dimenzije su 50 x 25-30 m (oko 1.465 m²). Ispod sjeverne strane je Podglavica koja se proteže do starog puta ka Gučoj Gori uz koji teče potocić koji ljeti presuši, a s južne je Zaglavica sve do obližnjeg potoka Jaruge iza kojeg je napušteni kamenolom „Ploče“. Osnovni pravac orijentacije Glavice je zapad-istok, s odklonom od oko 25° u pravcu sjeverozapad-jugoistok. Sa svih strana okružena je livadama na blago valovitom terenu koji se na istočnoj strani spušta k rijeci Bili, na južnoj strani ka potoku Jarugi, a na sjeverozapadnoj strani se diže k visoravni Kraban. Šire područje oko Glavice zove se Bajrak Bare. Osnova

⁶ Čremošnik 1952, 111-120.

⁷ Papić 1973, 72.

⁸ Drugo je područje oko Turbeta, a treće oko rijeke Grlonice na teritoriji općine Novi Travnik.

⁹ Husić 2003, 66, nap. 24. Mjesto Orlice ispod sela Duba identificirano je u defterima pod imenom Korimlje uz napomenu autora da se lokalitet Korita sačuvao do danas.

¹⁰ Husić 2003, 66, nap. 24. Mjesto Orlice ispod sela Duba identificirano je u defterima pod imenom Korimlje uz napomenu autora da se lokalitet Korita sačuvao do danas.

¹¹ Za Vitez i Lupnicu vidi napomenu 21.

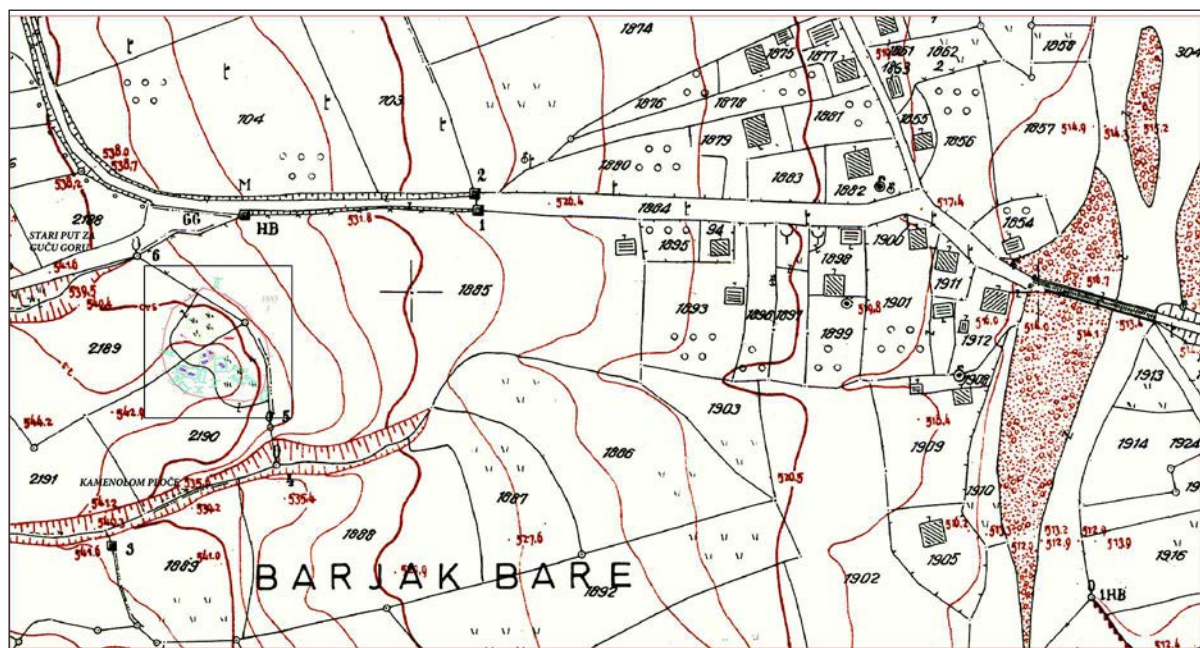

Sl. 3. Glavica, sjeverna strana

brežuljka je stjenovita s plitkim humusnim slojem 0,15 do 0,20 m, a na pojedinim mjestima do 0,40 m. Obično se ispod humusa nalazi miješana zemlja koja više naliči nasipu, kao znak da je oko grobova prekopavana. Pri prvom interventnom arheološkom istraživanju 1950. g. površinski sloj bio je debeo od 0,80 do 1 m, a ispod njega su bili vrhovi masivnih poklopaca na sljeme i pokrovnih ploča na kamenim sanducima.

Sjeverna padina je odsječena, a istočna i zapadna su djelimično uništene pri vađenju kamena. Slike Glavice U to doba na sjevernom profilu

nisu primijećena dva groba na dubini oko 1,70 m u odnosu na vrh Glavice, kao ni 2 sanduka na južnoj padini, čiji su vrhovi virili iz zemlje (sanduci 7 i 8). Na najvišem dijelu Glavice, na razdaljini od 6,5 m istočno od vrha je udubina na kojoj je nekada ležao još jedan kameni sanduk. Prvi istraživači sigurno ne bi propustili da to pomenu. Ova 4 groba i prazno grobno mjesto zapaženi su pri rekognosciranju 2009. g., što znači da je i dalje nastavljeno uništavanje terena. U novim istraživanjima većina kamenih sanduka je otkrivena ispod tankog humusnog sloja debljine

Sl. 4. Plan 1, okolina Glavice

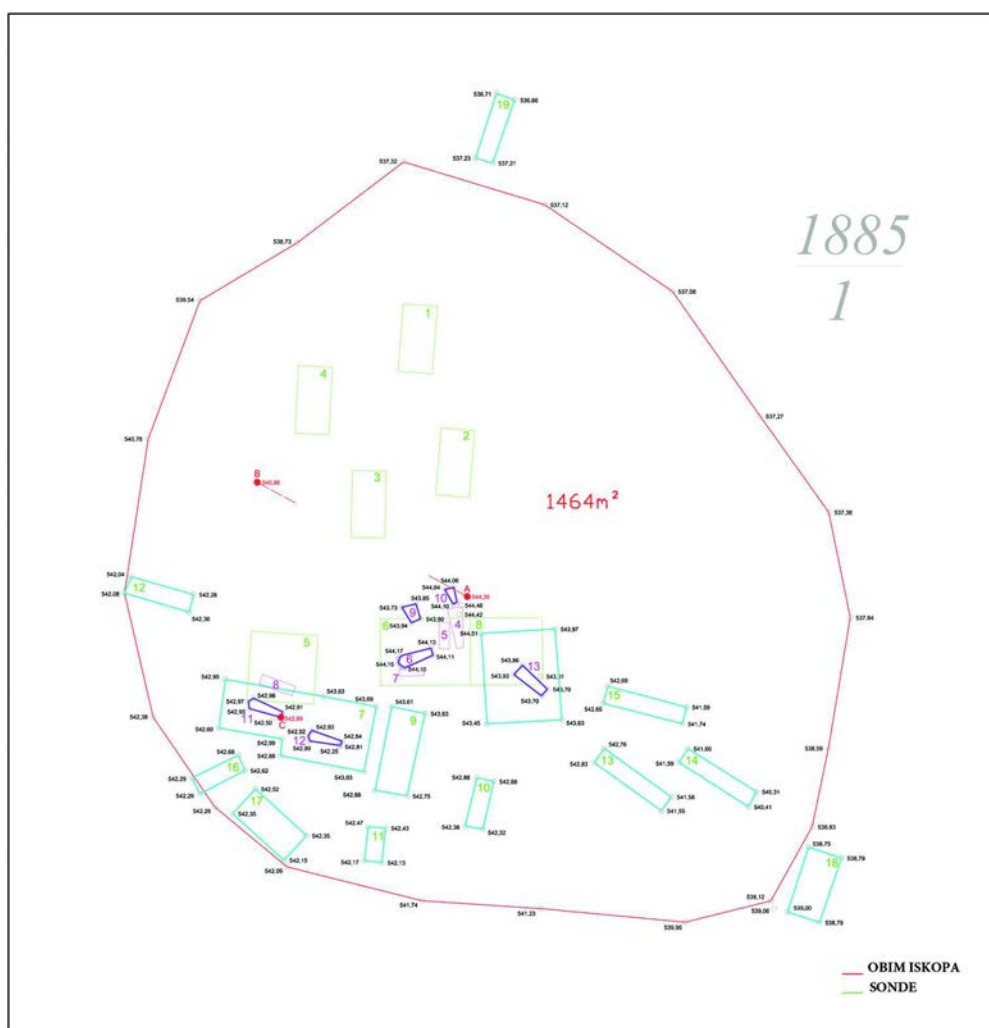
0,15 do 0,20 m, a u dva slučaja na dubini od 0,40 m, što nije uobičajena pojava pri sahranjivanju u srednjem vijeku, pogotovo ako su iznad njih postavljani stećci.

Metoda i tok iskopavanja

Nakon prospekcije lokaliteta prilikom koje su uočeni znakovi dugogodišnjeg devastiranja, započeto je iskopavanje na livadi Podglavici između starog puta za Guču Goru i sjevernog profila Glavice. Na površini nije bilo vidljivih ostataka, ali je ipak trebalo izvršiti provjeru podatka iz 1950. godine da je tadašnjem vlasniku pri obradi zemlje na ovom prostoru kramp zapinjao o kamene ploče. Tu su otvorene četiri manje sonde dimenzija 1x4 m. Osim nasipa i stjenovite pod-

loge, ni u jednoj sondi nije bilo nalaza. Do iskopavanja 2011. godine, tokom 61 godine, sve je zatrto.

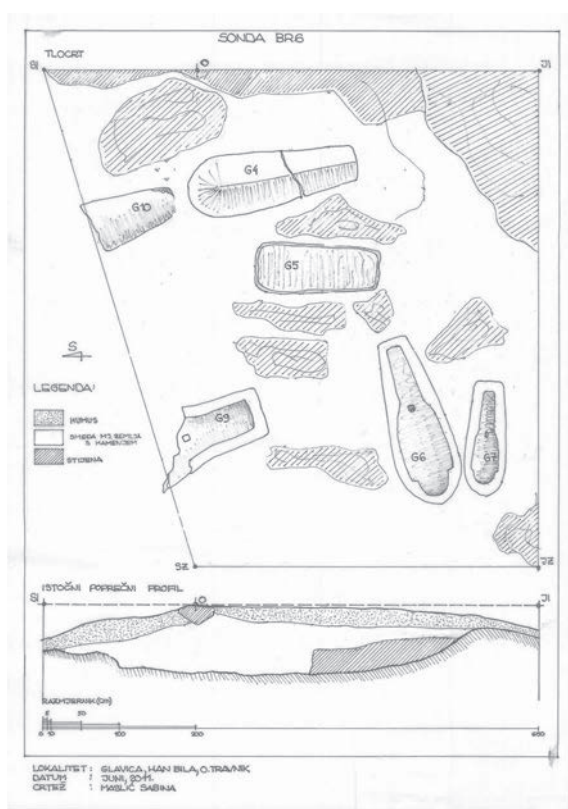
Južna terasasta padina Glavice, na kojoj je također tokom vremena stanjen površinski sloj, od vrha do dna je skoro cijela ispitana, koliko su dozvoljavali uslovi na terenu, a prvenstveno plitka stjenovita podloga. Počelo se sondažnim iskopavanjem, da bi se na kraju sonde br. 5 i na jugozapadu br. 6 i 7 spojile. Jedino sonda broj 8 na krajnjem istočnom rubu vrha Glavice, udaljena 1 m od sonde br. 6, nije spojena s ostalim iskopom jer je ukop izvršen u posebno obrađenom stjenovitom prostoru. U podnožju na sve četiri strane lokaliteta iskopano je još 11 rovova, od broja 9 do 19, u svrhu provjere granice ukopa. Sve okolne sonde su bile bez nalaza. (Plan sa sondama)

Sl. 5. Plan iskopavanja na Glavici

Sl. 6. Sonda br. 6 pogled sa jugozapada

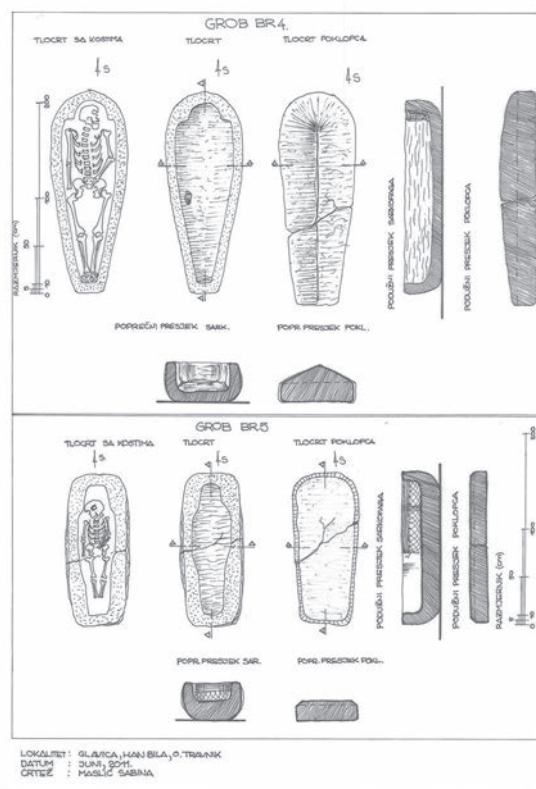

Sl. 7. Sonda br. 6a

Opis grobova

Pošto su 1950. g. otkriveni sanduci br. 1, 2 i 3, u drugoj kampanji nastavljeno je istraživanje od sanduka br. 4.¹²

Sanduk br. 4, masivni sanduk od tamnije sive muljike, izvana elipsastog oblika, nađen ispod humusnog sloja i nasipa na relativnoj dubini oko 0,40 m. Sanduk je s unutrašnje i vanjske strane obrađen većim dlijetom, plitkim i kratkim pote-

Sl. 8. Sanduci br. 4 i 5

Sl. 9. Sanduk br. 4

zima. Unutrašnjost sanduka, dubine 0,32 m, isklesana je u obliku ljudskog tijela s povišenom podlogom za glavu. Na početku južne polovine dna je rupa promjera 0,15 m. Debljina stranica iznosi od 0,08 (uzglavlje) do 0,10 m (stranice i dno). Poklopac je masivan i visok 0,40 m, razbijen na dva dijela pri nasilnom otvaranju. Gornji dio poklopca je u obliku dvoslivnog krova, visine 0,20 m, a prema krajevima je zasveden. Donji vertikalni dio poklopca je iste visine. Vanjske dimenzije sanduka: dužina 2,24 m, širina 0,90 m (ramena) i 0,45 m (kod nogu), cjelokupna visina

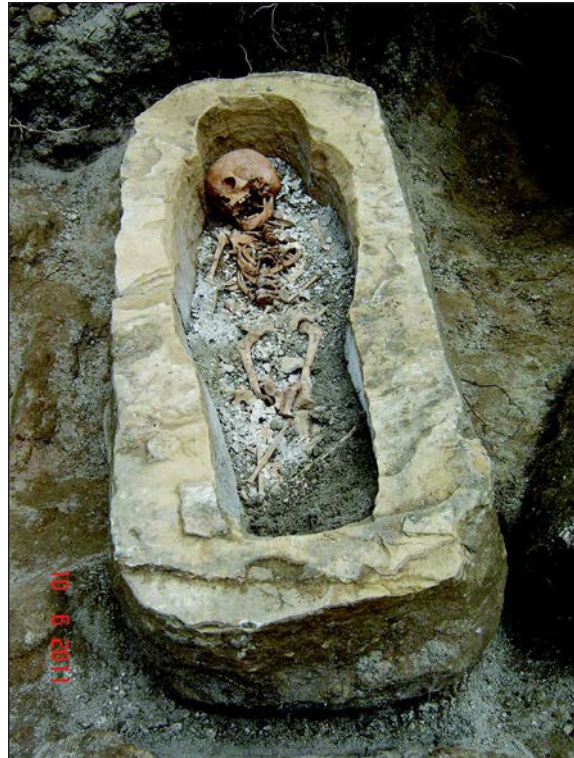
¹² Brojevi grobova su označeni prema redoslijedu iskopavanja.

Sl. 10. Sanduk br. 4

0,80 m. Sanduk je do vrha bio ispunjen zemljom, koja je naknadno nasuta poslije nasilnog otvaranja. Osnovna orijentacija je sjever-jug, s odklonom od 10° u smjeru sjeverozapada. U njemu je sahranjen muškarac glave okrenute k istoku, desna ruka je ispružena uz tijelo, a lijeva položena na karlicu. Noge su ispružene. Neke kosti nedostaju. Na osnovu subpubičnog ugla ustanovljeno je da se radi o odrasloj muškoj osobi starosne dobi između 35 i 45 godina. Uočena je povreda na okcipitalnom dijelu lubanje, nanesena tupim predmetom, koja je mogla biti uzrokom smrti. Ostale povrede ili bolesti nisu evidentirane. (Sl. 10)

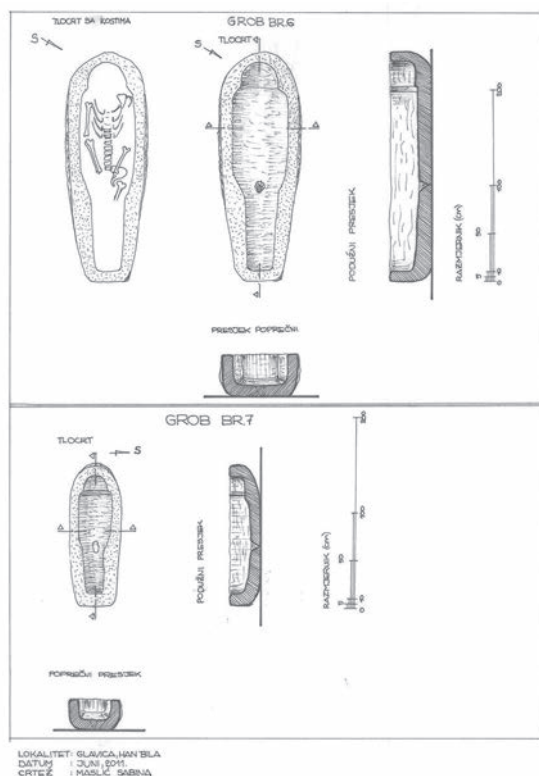
Sanduk br. 5, isklesan od žute meke muljike, izvana četverokutnog oblika sa zaobljenim krajevima. Otkriven je ispod humusnog sloja. Nasilnim otvaranjem sanduk je prepukao na dva dijela. Obrađen je s vanjske strane kratkim potezima šireg dlijeta. S unutrašnje strane vide se plitki, duži potezi dlijeta. Unutrašnjost sanduka, dubine 0,24 m, isklesana je u obliku ljudskog tijela i bez rupe na masivnom dnu. Debljina stranica je oko 0,10 m. Ploča poklopica, debljine 0,10 m, razbijena je na dva dijela. Vanjske dimenzije sanduka: dužina 1,60 m, širina 0,60 m (uzglavlje) i 0,55 m (kod nogu), cjelokupna visina 0,57 m. Orijentacija je sjever-jug. Skelet je prelivem krečom. Glava

Sl. 11. Sanduk br. 5

je okrenuta ka zapadu, desna ruka ispružena uz tijelo, lijeva položena na karlicu, noge ispružene. U pitanju je dječiji skelet u dobi od 4,5-5 godina. Nije bilo moguće odrediti spol djeteta. Starost je u trenutku smrti određena na osnovu dimenzija dugih kostiju, jer epifize na kostima nisu srasle. Uzrok smrti nije mogao biti utvrđen. Na skeletu nisu vidljive nikakve povrede ni oboljenja. (Sl. 11)

Sanduk br. 6, isklesan od tamnije muljike, izvana elipsastog oblika. Nađen je ispod humusnog sloja na 0,15 m. Iako sanduk djeluje masivno, po podužnim stranicama su veća napuknuća od nasilnog otvaranja. Nema poklopca. Obrada je grublja, s unutrašnje i vanjske strane širim dlijetom, plitkim i kratkim potezima. Unutrašnjost sanduka, dubine 0,32 m, isklesana je u obliku ljudskog tijela i s podlogom za glavu. Debljina stranica je 0,10 m. Rupa promjera 0,10 m, nalazila se na početku istočne polovine dna. Vanjske dimenzije sanduka bez poklopca: dužina 2,40 m, širina 0,90 m (ramena) i 0,45 m (kod nogu), visina 0,44 m. Osnovna orijentacija je zapad-istok s odklonom oko 15° prema jugozapadu. Sanduk je do vrha bio napunjen nasutom zemljom, a na dnu je nađen mali broj skeletnih ostaka. Izgleda da dio skeleta nije diran, pa se mogao odrediti položaj ruku sklopljenih na karlici. Analiza

Sl. 12. *Sanduci br. 6 i 7*

subpubičnog ugla pokazala je da se radi o muškoj individui, između 19 i 30 godina. Na ostacima donjeg dijela skeleta nisu zabilježeni tragovi bolesti i povreda. (Sl. 12 i 13)

Sl. 13. Sanduk br. 6

Sanduk br. 7, isklesan od tamnije muljike, izvana elipsastog oblika. Ležao je uz sanduk br. 6, na površini, bez poklopca i bez skeletnih ostataka. Obrada je grublja – s vanjske i unutrašnje strane su tragovi načinjeni širim dlijetom i plitkim i kratkim potezima, a oblik sanduka je za razliku od ostalih grobova asimetričan. Unutrašnjost sanduka, dubine 0,22 m, isklesana je u obliku ljudskog tijela i s podlogom za glavu. Rupa promjera 0,6 m, nalazila se na istočnoj polovini dna. Debljina stranica varira od 0,8 (duže strane) do 0,10 m (na doglavnoj i donožnoj strani). Vanjske dimenzije sanduka: dužina 1,50 m, širina 0,53 m (uzglavlje) x 0,80 m (ramena) i 0,38 m (donožni dio), visina 0,32 m. Sudeći prema dimenzijama sanduka, ovo je bio dječji grob. Orientacija je zapad-istok. (Sl. 14)

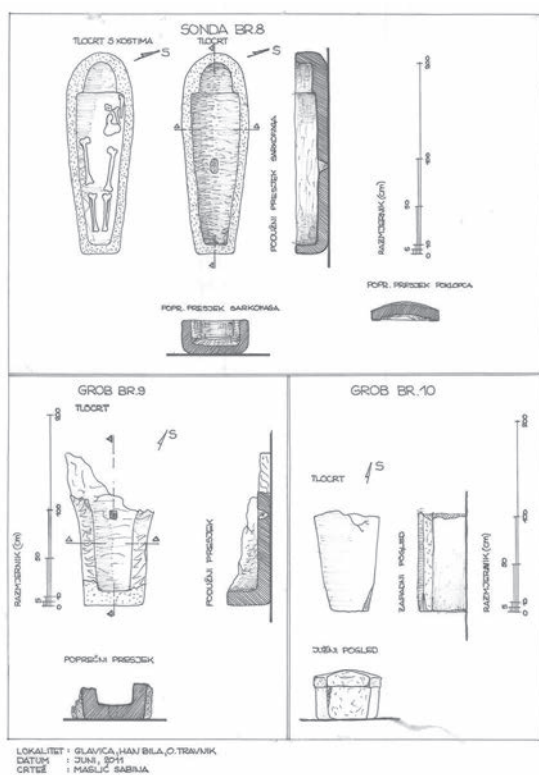

Sl. 14. *Sanduci br. 6 i 7*

Unutrašnjost sanduka, dubine 0,24 m, isklesana je u obliku ljudskog tijela i s podlogom za glavu višom za 0,05 m. Na početku istočne polovine dna je duguljasta rupa dimenzija 0,10 x 8 m. Debljina stranica je 0,9 m, s malo ojačanim dnom debljine 0,11 m. Poklopac je masivan i visok debljine 0,20 m. Gornji dio poklopca debljine 0,10 m je zaobljen i prema krajevima zasveden, ali se u sredini nazire hrbat poklopca kao krov na dvije vode. Vanjske dimenzije sanduka: dužina 2,10 m, širina 0,70 m (kod ramena) i 0,40 m (kod nogu), visina 0,55 m. Orijentacija mu je zapad-istok, s odklonom od 20° prema sjeverozapadu. Pri re-

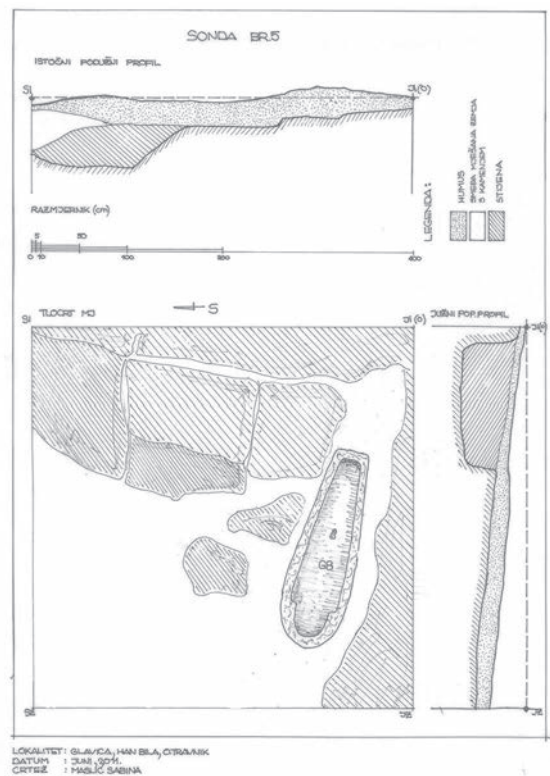
Sl. 15. Sonda br. 5, raka groba br. 8

Sl. 16. Sanduci br. 8, 9 i 10

kognosciranju 2009. godine, poklopac je zatečen razbijen na dva dijela, kosti su bile poremećene i mnogo brojnije u odnosu na stanje zatečeno 2011. godine. Odstranjene su sve kosti osim nožnih, a pripadale su muškarcu starosne dobi između 50 i 60 godina. Na kostima nisu zabilježeni tragovi oboljenja niti fizičkih trauma, osim tri manja ureza ostrim predmetom na desnom femuru.¹³ (Sl. 15-18)

¹³ Antropološku i forenzičku analizu skeletnih ostataka iz grobova br. 4, 5, 6 i 8 obradila je dr. sc. Ewa Klonowska.

Sl. 17. Sonda br. 5 i grob br. 8

Sl. 18. Sanduk br. 8

Sanduk br. 9, isklesan od meke smeđe muljke. Nalazi se na sjevernom rubu preostalog vrha

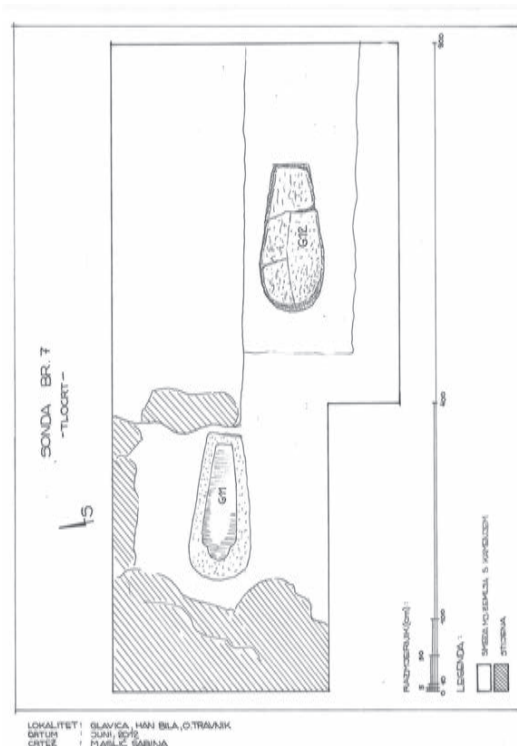
Glavice, pokriven humusnim slojem debljine oko 0,15 m. Otkrivena je samo donožna polovina sanduka, bez poklopca i s obijenim podužnim stranama. Obrada je načinjena s vanjske strane širokim dljetom i kraćim potezima. Unutrašnjost sanduka, dubine 0,30 m, isklesana je u obliku ljudskog tijela. Rupa promjera 0,08 m nalazi se na početku južne polovine sanduka. Debljina stranica je 0,13 m, a dna 0,15 m. Očuvane vanjske dimenzije sanduka: dužina 1,10, širina 0,60 m (kod nogu), visina 0,45 m. Orijentacija je zapad-istok, s otklonom od 17° prema sjeverozapadu. (Sl. 6, 7 i 16)

Sanduk br. 10, isklesan od smeđe muljike. Ležao je oko 2,5 m istočno od groba br. 9. Otkopan je južni – donožni dio sanduka u dužini od 1 m, iz istih razloga kao kod groba br. 9. Otkriven je ispod humusnog sloja debelog oko 0,15-0,20 m. Vanjski dio poklopca je u obliku krova na dvije vode. Zapadna strana sanduka je djelomično oštećena. Obrada je načinjena s vanjske strane većim dljetom, plitkim potezima. Sanduk nije otvaran, jer je prijetila mogućnost da se očuvani južni dio sanduka potpuno raspadne, tako da su njegova unutrašnjost i dimenzije nepoznate. Vanjske očuvane dimenzije sanduka: dužina 1,00 m, širina 0,70 m (otprilike na donjoj polovini sanduka) i 0,33 m (kod nogu), a cjelokupna visina je 0,51 m, od čea 0,16 m otpada na polopac, a 0,35 na sanduk. Debljina poklopca na rubovima je 0,10 m, a u sredini 0,16 m. Orijentacija sjever-jug s otklonom od 20° ka sjeverozapadu. (Sl. 6, 7 i 16)

Sanduk br. 11, isklesan od tamne muljike, izvana elipsastog oblika, bez poklopca, pokriven humusnim slojem, debljine oko 0,15-0,20 m. Ispunjen je sivom zemljom. Obrada je načinjena s unutrašnje i vanjske strane većim dljetom, plitkim i kraćim potezima. Unutrašnjost sanduka, dubine 0,22 m, isklesana je u obliku ljudskog tijela, s debljinom stranica od 0,0 m. U istočnoj polovini dna je rupa promjera 0,10 m od koje su prema zapadu, simetrično šire dvije urezane crte ka podužnim stranicama. Na uzglavlju je isklesano postolje za glavu. Vanjske dimenzije sanduka: dužina 2,24 m, širina 0,90 m (ramena) i 0,45 m (kod nogu), visina 0,38 m. Orijentacija je zapad-istok s otklonom oko 15° prema sjeverozapadu. Nađeni su poremećeni samo gornji dijelovi ženskog skeleta, dobi 25-35 godina, bez vidnih povreda ili tragova bolesti na kostima. (Sl. 19, 20 i 21)

Sl. 19. Sonda br. 7, pogled sa zapada

Sl. 20. Sonda br. 7

Sanduk br. 12, isklesan od tamnije muljike, izvana elipsastog oblika. Pokriven je humusnim slojem. Obađen je s unutrašnje i vanjske strane

Sl. 21. Sanduk br. 11

Sl. 23. Sanduk br. 12

Sl. 22. Sanduk br. 12

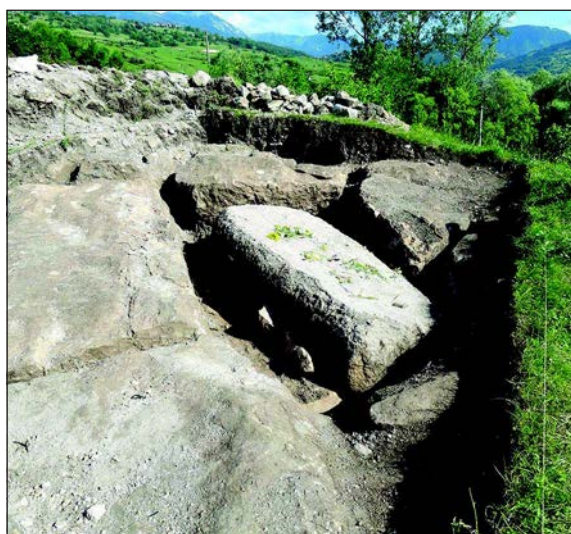
većim dlijetom, plitkim i kratkim potezima izvana, a unutrašnjost je pažljivije obrađena. U sredini je sanduk prepukao vjerovatno nasilnim otvaranjem, kao i pokrovna ploča, koja je razbijena u 4 dijela. Unutrašnjost sanduka, dubine 0,30 m, isklesana je u obliku ljudskog tijela s uzdignutim postoljem za glavu. Debljine stranica su 0,10-0,12 m. Rupa promjera 0,10 m, nalazila se na istočnoj polovini dna. Ploča poklopnica prati kod uzglavlja polukružni oblik sarkofaga. Debelja je 0,08 m. Vanjske dimenzije sanduka: dužina 2,20 m, širina 0,80 m (ramena) i 0,50 m (kod nogu), visina 0,55 m. Orijentacija je zapad-istok s otklonom

oko 6° prema sjeverozapadu. Cijeli skelet je zaliven krečom, glave s pogledom prema jugu, ruke položene na karlicu. Skelet ženske osobe nađen je u dobrom stanju, starosna dob je između 30 i 40 godina, bez vidnih povreda na kostima i tragova oboljenja. Uočeno je postojanje tragova upalnog procesa na maxili, što je ostavilo traga u vidu šupljine manjeg obima. (Sl. 22 i 23)

Sanduk br. 13, masivni sanduk od žute muljike, izvana elipsastog oblika, otkriven na dubini 0,15 m, ispod humusnog sloja. Obrada je dobra, s unutrašnje i vanjske strane, većim dlijetom, plitkim i kratkim potezima. Unutrašnja strana uzglavlja je glačana. Unutrašnjost sarkofaga, dubine 0,30 m, isklesana je u obliku ljudskog tijela. Debljina stranica je 0,10 m. Izdužena rupa 0,18x0,10 m nalazila se na istočnoj polovini dna. Od rupe su prema ramenima i uzglavlju usječene izrazite linije kao kod groba br. 11. Poklopac u obliku ploče je masivan, debljine 0,45 m iznad uzglavlja i 0,35 m iznad nogu. Vanjske dimenzije sanduka: dužina 2,60 m, širina 0,95 m (ramena) i 0,76 m (kod nogu), visina 0,90 (glava) i 0,75 m (noge). Orijentacija je sjeverozapad-jugoistok. Skelet je preličen krečom. Glava je pomjerena, kosti gornjeg dijela trupa su nagomilane. Desna ruka je položena na karlicu. Među skeletnim

Sl. 24. Sonda br. 8

Sl. 25. Sonda br. 8, sanduk br 13

ostacima nađeni su tragovi zlatnih niti. Skelet je potpun i dobrom stanju. U njemu je sahranjen muškarac, starosne dobi preko 65 godina. Neki zubi i u gornjoj i u donjoj vilici nedostaju, a mjesta gdje su se nalazili zubi su zarasla. Na kostima su evidentne promjene usljed starenja, posebno na rebrima, u vidu okoštavanja rebrenih završe-

Sl. 26. Sanduk br. 13

Sl. 27. Sanduk br. 13

taka. Druge povrede, bolesti i promjene nisu zabilježene.¹⁴ (Sl. 24, 25, 26, i 27)

Historijski podaci

O srednjovjekovnoj župi Lašvi donedavno je bilo malo podataka, a odnose se na bansku, tj. kraljevsku domenu.¹⁵ U posljednje vrijeme pomnim proučavanjem vojnih geografskih karata i toponima proširena su znanja o vladarskim domenima na tom području, a dodatna saznanja su iz Sumarnog popisa sandžaka Bosna iz 1468/69. g. U popisu iz 1468. g. pod stavkom „Hasovi Isa-bega, mirilive Bosne, u cjelosti“ uz tok Bile popisana su sljedeća naselja: Suhi do, Dub, Orhova, Višnjeva, Preočica, Bukovica, Miletić, Je-

¹⁴ Preliminarnu antropološku analizu skeleta iz grobova br. 11-13 izvršila je Ajla Sejfuli.

¹⁵ Anđelić 1972, 240.

zerca, Guča Gora, Korimlja (Orlice), Čukla i Zabila (Zabilje).¹⁶

Prema podacima koji se odnose na područje srednjeg i donjeg toka rijeke Bile i na kraj južno od nje, današnje područje općine Vitez, u srednjovjekovnim historijskim izvorima spominju se naselja Bila, Čukle, Lupnica i Kremena.¹⁷

S obzirom na veliki broj nekropola stećaka, malo se zna o vlastelinskim rodovima. Poznat je vlastelinski rod Družića iz Guče Gore koji se javlja 1332. godine.¹⁸ U povelji iz 1370. ban Tvrtko je poklonio Stjepanu Rajkoviću i bratu mu Vukcu selo Čukle.¹⁹ Kralj Tvrtko I je 1380. godine darovao Hrvoju Vukčiću tri sela u župi Lašvi: Bilu, Trebeušu i Lupnicu.²⁰ Od toga, Guča Gora, Bila i Čukle se vežu za rijeku Bilu. Lupnica, koja se na savremenim geografskim kartama nalazi oko 4 km jugozapadno od Viteza, ubicirana je u novije vrijeme, hipotetično, na mjestu današnjeg naselja Vitez.²¹ Mjesto Kremena, koje se pominje u Batalovom evanđelju kao mjesto iz kojeg je Batalu Šantiću dovoženo vino na Toričan, ubicirano je u naselju Kremenik koje se nalazi na rubu zone plodnih aluvijalnih nanosa.²²

U ovu problematiku uklapa se i pitanje ubikacije srednjovjekovnog naselja Bila. U literaturi za sada postoje dva mišljenja.

Prvo je da je riječ o naselju Stara Bila, čije je ime vjerovatno novijeg datuma jer je negdje tokom šezdesetih godina prošlog vijeka osnovano naselje Nova Bila. Na karti iz 1783. g. nema imena naselja na mjestu Stare Bile.²³ Na većini kasnijih karata poslije gradnje željezničke pruge dolinom Lašve uvijek piše Ž. Stanica ili Ž. St. Bila. Groblje u Staroj Bili bilo je uz glavnu cestovnu i nekada željezničku saobraćajnicu dolinom rijeke Lašve koja je spajala srednju Bosnu sa zapadom i sjeverozapadom. Nalazilo se kod željezničke signal-

ne izlazne rampe, nedaleko od odvojka puta koji vodi uz dolinu rijeke Bile, kao i željezničke pruge koja je vodila do rudnika ugljena u Docu na Bili. Na groblju su bili stećci koji su uklonjeni. Groblje je u potpunosti uništeno, prvo pri gradnji ceste i željezničke stanice, a definitivno izgradnjom dodatnih prostora za željezničku stanicu. Jedino što se zna jest da su 2 groba bila na jednoj humci čiji je vrh srušen pri gradnji ceste, a kasnije su humku raskopali i srušili sa zemljom.²⁴ U uvodnom dijelu članka I. Bacha o nalazima dijelova pojasa prema pismima J. Petrovića navode se podaci da su pri raskopavanju humke nađena dva groba na dubini od 1,10 m. Jedan grob je u raki iskopanoj u „šljunku maltene komglometarski sljepljenom“. Pretpostavlja se da je pokojnik sahranjen u drvenom lijesu jer su u raki nađeni veliki kovani klinici. Raka je bila pokrivena pločom od muljike. „U grobu je sahranjen muškarac zrele dobi“. O drugom grobu nema podataka, ali se spominje da su na tom mjestu „pokupili par predmeta“, što se vjerovatno odnosi na dijelove pojasa jer autor prelazi na njihov opis.²⁵

Nešto drugačije podatke daje S. Lozić. U prvom novinskom članku piše da je nađen sanduk s krovom na dvije vode od kamena pješčara te da u njemu nije bilo predmeta koji bi omogućili da se odredi iz kojeg doba potiče grob. Malo više podataka daje o očuvanoj kapi s ukrasima od tanke žice, o čohanom haljetku od vrata do karlice, koji je smeđe boje i kopča se na lijevu stranu. Oko vrata mu je bila prozirna tkanina. U grobu nisu nađeni pokretni nalazi. Na istom prostoru raskopanom na većoj površini nađeni su skeleti položeni u zemljane rake na istoj dubini kao i nalaz grobnica. U drugom članku, koji je posvećen više nalazima dijelova pojasa, piše da je nađeno nekoliko srednjovjekovnih kamenih sanduka i da je u jednom sanduku nađen skelet s odjećom koju je opisao u prethodnom članku. I Lozić piše: „Na istom prostoru nađene su dvije srebrne kopče“. ²⁶ Iz pisma J. Petrovića proizilazi da su stigli u posljednji tren kad je humka već bila presječena, a dva groba raskopana. Zato se ne zna kojem grobu su pripadale kopče, vjerovatno onom

¹⁶ Kliko 2010, 281-282; Aličić 2008 45-47, 100. Većina podataka iz ovog hasa u Sumarnom popisu odnosi se na naselja u planinskom sjeveroistočnom području uz rijeku Bilu od Višnjeva na sjeveru do Zabilja u srednjem toku. Mjesto Bila je 1468. g. pripalo jednom timarniku. Husić 2003, 66-67.

¹⁷ Kliko 2010, 257.

¹⁸ Anđelić 1975-1976, 37, nap. 47.

¹⁹ Šidak 1955, 37-48.

²⁰ Thalloczy 1897, 183-192.

²¹ Kliko 2010, 281-282, nap. 123; Husić, 2003, 122. Na karti nahije Lašve u 16. st. autor je na mjestu Viteza označio Lupnicu.

²² Kliko 2010, 282-283, nap. 123; isti 2006, 53.

²³ Šehić / Tepić 2002, 133.

²⁴ Pri uklanjanju ostataka ovog groblja 1959. g. bili su prisutni J. Petrović, arheolog, i S. Lozić, tadašnji direktor Muzeja u Travniku.

²⁵ Bach 1980, 95.

²⁶ Lozić 1959, Naša riječ, 26. august 1959, Zenica. Drugi članak je objavljen u istom listu, ali nema podataka o datumu.

s drvenom konstrukcijom, jer je kopče našao J. Petrović, ali nemamo cijeli sadržaj njegovog pisma. Pomenuti sanduk od pješčara prenesen je u muzej u Travniku zajedno s dijelovima pojasa. Dimenzije cijelog sanduka s krovom na dvije vode: duž. 2,27 m x šir. 0,90 (0,70) m x vis. 0,90 (0,80) m. Na visinu krova otpada 0,45 (0,37) m. (Sl.) Prema dimenzijama je sličan sanduku broj 4 s Glavice.²⁷

S obzirom na lokaciju Stare Bile, Kremenika i Lupnice, za koju se pretpostavlja da je bila na mjestu današnjeg naselja u Vitezu, saobraćajne pogodnosti u ovom dijelu doline Lašve i dobre uslove za život, postoji pretpostavka da je na ovoj lokaciji bila srednjovjekovna Bila, iako to nije eksplicitno rečeno. „Kremenik se nalazi gotovo u centru sela koja su nam poznata iz darovnica bosanskih vladara. Selo Čukle su sjevernije oko 5 km, dok je selo Bila udaljeno oko 3 km u pravcu Travnika, a Lupnica je u pravcu jugozapada nekih 5 do 7 km.“²⁸

Za relativno noviju varijantu – smještanje naselja Bila u Kljacima, opredijelio se A. Husić zbog položaja ovog naselja, njegovog okruženja većim naseljem Alihodže na desnoj obali Bile te činjenicom da je oko 1,5 km južnije na lijevoj obali Zabilje i da su u svim ovim naseljima pronađeni ostaci neistraženih zidova s malterom na strateškim položajima, kao i zbog podataka na ranijim austrijskim geodetskim kartama.²⁹

U Kljacima, međutim, nema ili još nisu otkriveni eventualni ostaci nekog srednjovjekovnog groblja, a nepouzdati su i podaci o postojanju ostataka srednjovjekovne crkve, kao i ostaci već skoro nestalih zidova na Gradini.³⁰

Sl. 28. Sanduk od pješčara u dvorištu muzeja u Travniku

Postoji također mogućnost da se srednjovjekovno naselje Bila nalazilo na mjestu današnje Han Bile, u prilog čemu govore tri faktora: smještaj naselja na raskrsnici puteva na sve četiri strane, rodovsko groblje na Glavici sa značajnim nalazima te činjenica da su se u bližjoj okolini nalazila velika srednjovjekovna groblja, a time vjerovatno i oveća naselja u Gučoj Gori i Čuklama. Iako se ovo mjesto odavno zove Han Bila, u literaturi i na kartama sreće se naziv Bila.³¹

Za sada ovaj problem ostaje na raznim pretpostavkama radi nedostatka historijskih izvora, razorenosti i neistraženosti ostaka srednjovjekovnih ruševina i grobalja, te nepoznavanje odnosa naselja i pripadajućih groblja u tom periodu.

je Gradina koja je pod šumom i neistražena. Prema priči mještana, na njoj se nalazilo kamenje s tragovima maltera. Bez iskopavanja ne može se dokazati vrijeme eventualnog postojanja nekog srednjovjekovnog objekta, koji bi prema položaju služio za kontrolu puta uz tok Bile. Na isto mjesto odnosi se i navod o crkvi u knjizi Povijest kršćanstva u BiH, Kreševljaković 1989, br. lista 54; Slovoznak, Plehan 2007, 42, kojeg je citirao Lovrinović, 2007, 142. Nešto sjevernije na desnoj obali bila su sela Alihodže i Karahodže (jedno veće naselje) u kojima su također otkrivene ruševine nekog srednjovjekovnog objekta na visokoj kamenoj grudi. Ispod njega u dolini je tumul sa srednjovjekovnim ukopom u kamenom sanduku; Sijelski, 1931, 11. U Zabilju, udaljenom od Kljaka oko 1,5 km jugoistočno, nađena je velika kasnosrednjovjekovna mamuza u razorenom viteškom grobu

³¹ Knežević 1870, 113. „Spuštajući se iz Guče Gore ugledali smo selo Bilu“. Iz konteksta je jasno da se to odnosi na današnju Han Bilu. Na karti iz 1886. na mjestu sadašnjeg naselja Han Bila piše Han na Bili. Hoffer, 1895, 59. Dobar poznavalac travničke regije Hoffer u podnaslovu „Na Bili“ nabroja mjesta od Duba na sjeveru do Bile (današnje Han Bile) na jugu. Na karti Vojnog instituta iz 1956, dopunjenoj prema karti iz 1930, mjesto Bila je također obilježeno na mjestu današnje Han Bile, a kod Željezničke stanice Bila označena je Han Bila.

²⁷ Bach 1980, 93–113; Jakšić 1996, 160–165. Analiza i datiranje nađenih dijelova pojasa.

²⁸ Kliko 2006, 53. Za ubikaciju srednjovjekovnog naselja Lupnice u današnji Vitez vidi fusnotu br. 21. Na karti Bosne i Hercegovine iz 1954. godine mjesto Bila na ušću rijeke Bile u Lašvu. Običaj je da mjesta na ušćima rijeka dobiju ime po rijeci koja uvire. Primjeri su naselja Lašva koje se nalazi na ušću Lašve u Bosnu. Šehić / Tepić 2002, 327. Naselje Grnovnice nalazilo se na velikom prostoru blizu ušća istoimene rijeke u Lašvu. Husić 2003, 66.

²⁹ Husić 2004, 122. Na karti naseljenih mjesta prema popisima Bosanskog sandžaka 1468–1530. g. naselje Bila locirano je u Kljacima.

³⁰ Na karti iz 1783. g. na mjestu današnjeg naselja Kljaci piše Bijela. Šehić / Tepić 2002, 133. Na karti iz 1884. zabilježeno je naselje Kljaci. Na karti iz 1886. g. kod oznake naselja Kljaci istaknutim slovima piše Bila, a manjim slovima Klaići (sadašnje selo Kljaci). Šehić / Tepić 2002, 265. Ispod Kljaka

Razmatranja

U novim arheološkim istraživanjima na Glavici otkriveno je 10 grobova. Uslijed uslova u kojima je groblje zatečeno isključivo djelovanjem ljudskog faktora, ostaje dosta pitanja na koja više nema preciznih odgovora: koliko je sahrana u srednjem vijeku izvršeno, da li je bilo više tipova grobova, kakvi su, ako su bili, prilozi u njima, s tim u vezi i kako se preciznije može datirati trajanje groblja. Za potpuniju analizu nalazi svega 10 ili 13 istraženih grobova (ako se ubroje 3 groba otkrivena 1950. g.) nisu dovoljni. Pokušala se uspostaviti prostorna veza između grobova nađenih 1950. godine s novootkrivenim grobovima na vrhu Glavice usporedbom grobova br. 9 i 10 s grobovima br. 1 i 2. Na prvi pogled to je izgledalo moguće. Međutim, uslovi nalaza od 1950. do 2011. godine su se promijenili. Grobovi 9 i 10 su 2011. g. nađeni na rubu terena oko 0,30 m nižem od najviše točke terena. Kod najviše točke sada su bili sanduci br. 4 i 5 iz drugog reda grobova. Od sanduka br. 9 i 10 ostala je samo donožna polovina. Za sanduk br. 1 piše da „je postavljen na samu stijenu“.³² Sanduci br. 9 i 10 su položeni na zemljani teren. Sanduk br. 9 je udaljen 2,5 m zapadno od sanduka broj 10 i leži za 0,20-0,30 m niže. Njegova donožna strana je široka 0,60 m, što se poklapa s podatkom iz 1950. g. (za sanduk br. 1), kao i fina obrada njegove unutrašnjosti. Na najvišem ostatku ruba terena je sanduk br. 10 zatvoren profiliranim i nadsvedenim donjim dijelom poklopca na dvije vode. Poklopac nije mogao da se ukloni jer bi se sanduk raspao te nije bilo moguće provjeriti obradu unutrašnjosti sanduka. Donožni kraj sanduka je širok svega 0,35 m, u odnosu na podatke iz 1950. za sanduke br. 1 i 2 po kojima je širina donožnih strana 0,60 do 0,55 m. Između sanduka br. 1 i 2 bio je još jedan manji sanduk. Novijim istraživanjem između grobova br. 9 i 10 otkriven je u drugom redu grob br. 5. Dakle, ni taj podatak se ne poklapa s predašnjim stanjem. Zato nam se čini da sanduci 9 i 10 ne korespondiraju s mjestom nalaza sanduka br. 1 i 2. Prema tome, na ovom groblju je ustanovljen broj od 13 otkopanih sanduka. Trećeg sanduka otkrivenog 1950. g., koji je bio udaljen oko 2 m zapadno od groba br. 1, više nema jer je taj dio

hrbata Glavice odsječen. Oko 6,5 m zapadno od groba br. 10 ostala je udubina još jednog ukopa u sanduku. Pretpostavljamo da je između sanduka br. 10 i tog mjesta bio još najmanje jedan ukop jer su grobovi na hrbatu Glavice bili 2 do 3 m međusobno udaljeni. U sjevernom profilu oko 1,60 m ispod vrha brežuljka su još 2 neistražena groba koja su po svemu sudeći tokom vremena otvarana. (Sl.) Ukupno je identificirano postojanje 16 ukopa.

Na vrhu Glavice koncentrirana su 4 sanduka isklesana od svijetle muljike, poredana u dva reda – br. 9 i 10, 5 i 13, orijentirani u osnovnom pravcu sjever-jug. Uz njih je pronađen još masivan sanduk od tvrde muljike, grob br. 4, neposredno iza sanduka br. 10.

To su svakako najreprezentativniji sanduci na groblju po smještaju i po masivnosti. Pridodamo li im još tri ranije istražena sanduka, očito je da se radi o viđenijim članovima roda.

Na donjoj polovini južne padine su pažljivo oblikovani sanduci od sive muljike. Orijentirani su u osnovnom pravcu zapad-istok. Raspored grobova uslovljen je proširenim dijelom donjeg terena i njegovim blagim padom. Svi sanduci na donjem dijelu padine su na zapadnoj polovini kosine, što je posljedica odsijecanja većeg dijela istočne padine. Iako je primjetna sahrana u redovima, grobovi su međusobno dosta udaljeni, kao i na vrhu Glavice. Vjerovatno je tome uzrok dosta stjenovita podloga. Otkloni od osnovne linije sahranjivanja uslovljeni su orijentacijom terena. Kod sanduka br. 8 i 13 za ukop se morao prilagoditi stjenoviti teren, oklesati okolne stijene i osloboditi prostor za ukop u kamenim sanducima preko 2 m dugačkim i oko 1 m širokim. Ostali sanduci položeni su na zdravicu koja se sastojala od žute pjeskovite zemlje iz koje su virile veće i manje stijene.

Na Glavici su dosada nađene dvije varijante vanjskog oblika sanduka. Osim sanduka br. 5, koji je pravokutnog oblika sa zaobljenim uglovima, ostali su sanduci su elipsastog oblika sa zaobljenim dglavnim dijelom i ravnim uspravnim donožnim dijelom. Poklopnice su ploče ili su u obliku krova na dvije vode skladno koncipiranih proporcija kao sastavni dijelovi sanduka čiji oblik prate, što doprinosi estetskom izgledu cijelog groba. Na šest sanduka od meke muljike (br. 1, 2, 3, 5, 9, 10) ploče su od istovrsnog materijala, a sanduk br. 13 pokriven je pločom debljine 0,40 m od

³² Čremošnik 1952, 111-113 sa skicom terena, za usporedbu podataka o položaju sanduka br. 1-3.

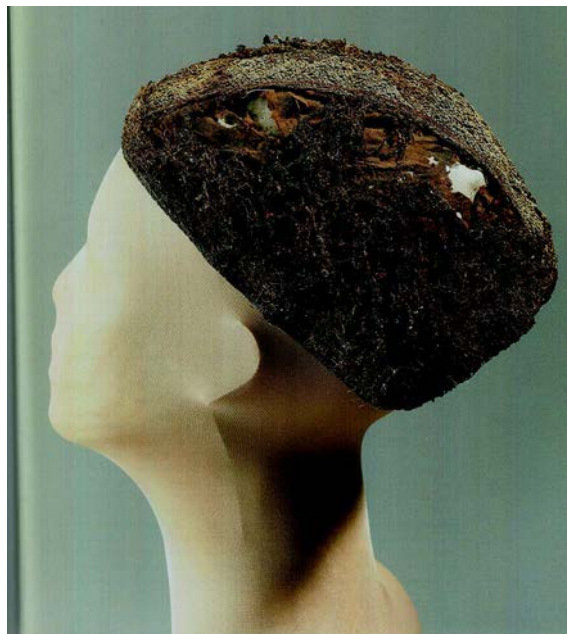
tvrdje muljike. Pokrovnice sanduka br 1, 4, 8 i 10 su u obliku krova na dvije vode, s nadsvedenim krajevima poklopca čija cjelokupna visina iznosi od 0,20 do 0,40 m. Sanduci br. 6, 7 i 11 nađeni su bez poklopaca. Dva sanduka su pukla, više njih je napuklo uslijed nasilnog otvaranja, a sve pokrovne ploče su polomljene, osim u grobu br. 13.

Obrada svih sanduka je dosta ujednačena. Na sanducima od svijetle muljike na unutarnjim stranama primijećeni su dugi i široki horizontalni potezi dljeteta. Kraćim i gušćim udarima dljeteta obrađeni su sanduci od sive muljike. Svi sanduci djeluju masivno bez obzira na to da li je u njima sahranjen muškarac od 50-65 ili dijete od 3-5 godina starosti. Najbolje obrađena unutrašnjost je kod sanduka br. 9. U sanduku br. 13 unutrašnja površina je glačana na doglavnom dijelu. Sanduci klesani od tamnije muljike (br. 4, 6, 7, 8, 11 i 12) razlikuju se po obradi jedino po dužini udaraca dljetom što im, pored sive boje, na prvi pogled daje malo grublji izgled. Svi su, osim sanduka br. 7, korektno i skladno oblikovani. Kod sanduka br. 1, 6, 7, 8, 12 i 13 uzvišen je dio na koji je položena glava. U dva sanduka (br. 11 i 13) na dnu su urezi koji idu koso od rupe na početku donožne polovine sanduka prema zidovima otprilike do mjesta ispod ramena. Kao što se vidi, u obje grupe sanduka sreću se isti elementi: unutrašnjost u obliku ljudskog tijela, podloge za glavu i urezi na dnu sanduka, a poklopnice su u obliku krova na dvije vode ili ploče.

Najkraći su dječji sanduci br. 5 i 7 dužine 1,50-1,60 m. Ovi sanduci se međusobno razlikuju po odabiru kamenog materijala, izradi i mjestu sahrane.

U srednjoj veličini sanduka od 2,10-2,40 m ležali su muškarci i žene uglavnom srednje dobi. U dva sanduka dužine 2,10 m: sanduk br. 2 – nema podataka, sanduk br. 8 – stariji muškarac, 50-60 godina; sanduk br. 12, dužine 2,20 m – žena, 30-40 godina. U sanducima od 2,24 m dužine: sanduk br. 1 – mlađa ženska osoba, sanduk br. 4 – muškarac 35-40 godina. U grobu br. 6 dužine 2,40 m je muškarac u dobi između 19 i 30 godina. U najdužem – 2,60 m i najmasivnijem sanduku br. 13 sahranjen je stariji muškarac u dobi od oko 65 godina.

Svi pokojnici su položeni na leđa, osim u sanduku br. 1.³³ Noge su obično ispružene, ali

Sl. 29. *Scuffia* nađena na Glavici 1950.

Sl. 30. *Dijelovi kopče srednjovjekovnog pojasa, nađeno u Staroj Bili*

je primjetno da su položaji ruku u sanducima u kojima se to moglo ustanoviti u dvije varijante: prva varijanta je jedna ruka položena na karlicu, a druga ispružena niz tijelo (u sanducima br. 4,

³³ Čremošnik 1952, 111.

5, 12 i 13), a druga obje ruke položene na karlicu – u sanduku br. 6. Jedini primjer za obje ruke savijene prema karlici u ovom kraju je dječji grob iz Čukle.³⁴ Pošto nema dovoljno podataka, nije poznato da li je takav položaj ruku lokalni običaj.

Do sada se može računati na 16 sigurnih ukopa, mada ih je vjerovatno bilo i više na odsječenju sjevernoj polovini, a možda i na istočnoj kosini Glavice.

Upoređujući nalaze u sjevernom profilu i navod mještana da im je oruđe zapinjalo pri poljskim radovima na sjevernom nizinskom dijelu terena – Podglavici te razbacane komade kamenih sanduka po lokalitetu, pretpostavlja se da je ovo bilo groblje jednog velikaškog roda.³⁵ Takvom mišljenju, pored pretpostavljene brojnosti ukopa, idu u prilog oblici sanduka i pokretni nalazi, kojih nema puno, ali su značajni, kao što su *scuffia* i 5 komada metalnog novca u sanduku br. 1, jedan komad u sanduku br. 2 i još jedan komad koji nije objavljen, a nađen je pri prekopavanju grobova od strane lokalnog stanovništva. U sanduku br. 13 je bila jedna brokatna nit.

Uporedivši nalaze novca kao prilog u grobovima na Glavici s analizom nalaza novca na srednjovjekovnim grobljima u Dalmaciji i Bosni, ukopi na Glavici i u Staroj Bili s priložima ostataka tekstila i nakita datiraju se u kasnogotičko doba u period s kraja druge polovine 14. i prve polovine 15. vijeka u jako dobro elaboriranom radu.³⁶ U tu dataciju uklapa se i motiv rombova na *scuffi* koji je bio čest motiv i na nakitu na prelazu iz 14. u 15. vijek.³⁷ Pored izvjesnog kolebanja, I. Čremošnik datira nalaz *scuffie* u 15-16. vijek. Nalaz novčića mađarske kraljice Marije datiran u 1382–1384. g. odrednica je za *terminus post quem*, a pikoli iz Venecije, Mantove i Tarvisiuma korespondiraju s novcem iz grobova u Dalmaciji i Bosni. Stoga je jasno da su groblja u Han Bili i u Staroj Bili preciznije datirana na osnovu ova dva značajna nalaza.³⁸

Zaključak

U srednjovjekovnoj župi Lašvi postoje tri područja u kojima su groblja sa stećcima mnogo brojnija nego u ostalim predjelima župe. Jedno od njih je poriječje i dolina rijeke Bile, lijeve pritoke rijeke Lašve. Pored rezultata istraživanja groblja na Glavici u Han Bili i pojedinačnog nalaza u Staroj Bili, dva naselja na vrlo frekventnim mjestima, analizirani su historijski i arheološki podaci o nalazima iz kasnog srednjeg vijeka u kraju vezanom za rijeku Bilu. Historijskih podataka je malo, arheoloških je mnogo više, ali su oskudni jer poslije nalaza na nekoliko značajnih lokaliteta na njima nisu vršena sistematska istraživanja.

Već pri prvom pregledu površine lokaliteta i na osnovu prethodnih podataka bilo je jasno da je lokalitet devastiran. S obzirom na jedinstven nalaz *scuffie* te nivo ugroženosti lokaliteta, odlučeno je da se lokalitet sistematski istraži. Prvo je sistematski istraženo kasnogotičko groblje, tj. ono što je od njega ostalo, na području srednjovjekovne župe Lašve. Konstatirano je 16 ukopa, od kojih je istraženo 13 u kamenim sanducima. S obzirom na to da je više od pola groblja uništeno odsijecanjem sjevernog dijela Humke, vjerovatno je bilo mnogo više grobova. Zato smatramo da je ovo groblje nekog za sada nepoznatog velikaškog roda.

U radu se nismo doticali analize ranije nađenih predmeta *scuffie* u Han Bili i dijelova srebrnog pojasa iz Stare Bile jer je to već objavljeno. Za preciznije datiranje tih predmeta kao i grobalja komparirali smo objavljenu analizu nalaza s više istovremenih lokaliteta u Dalmaciji i Bosni, prema kojoj se nalazi u Han Bili i Staroj Bili uklapaju u kasnogotički period na prelazu iz 14. u prvu polovinu 15. vijeka, tim više što nalazi novca nađenog na Glavici korespondiraju u potpunosti s istom vrstom priloga u grobovima na pomenuatom području. Rast i moć velikaških porodica u Bosni, pa i onih lokalnih, u tom periodu već je bila na visokom stupnju razvoja. Malo priloga u grobovima posljedica je devastiranja groblja. Taj zaključak se nameće prema nalazima sanduka koji su, osim jednog dječjeg groba, ujednačenih veličina i proporcija. Među sanducima se svojom veličinom i pažljivom obradom, kamenom radom u koju je položen i nalazom brokatne niti ističe grob br. 13. Raspored grobova na lokalitetu je neravnomjeran. Na vrhu humke su 4 groba

³⁴ Mandić 1928, 55-56.

³⁵ Anđelić 1984, 487.

³⁶ Jakšić 1996, 139-142.

³⁷ Radojković 1969, 181.

³⁸ Čremošnik 1952, 117-119 – kapa i novac; Jovanović 19, 116; Bach 1980, 95-113 – pojas.

isklesana od svijetle meke muljike, međusobno udaljena 2 do 3 m i orijentirana u osnovnom pravcu sjever-jug. U drugom redu su još dva groba čiji je raspored uslovljen komadima stijena koja ih okružuju. Ostali grobovi su na sredini i pri kraju južne padine položeni u osnovnom smjeru zapad-istok. Ti grobovi su klesani od tamnije muljike, ali se po obradi i eleganciji ne razlikuju mnogo od grobova na vrhu. Stiće se utisak da su svi sanduci iz jedne radionice. Usljed nedostatka podataka o ostalim grobljima u bližoj okolini, ne zna se da li je to bila lokalna radionica ili je djelovala na širem području.

Dalja istraživanja srednjovjekovnih grobalja na ovom bogatom arheološkom području, a po mogućnosti i nalazi pripadajućih tragova naselja te historijski dokumenti, razjasnili bi mnoga pitanja koja se vežu specijalno za sahranjivanja u kamenim sanducima, kao na primjer koji su društveni slojevi u njima sahranjivani (za sada se ti grobovi pripisuju visokom plemstvu), da li su to groblja jedne porodice, roda ili seoske općine, kolika je zastupljenost ovih grobova u odnosu na druge tipove grobova i eventualno koliko su dugo na takvim grobljima vršene sahrane. Nameće se još jedno pitanje: da li se sahrana u kamenim sanducima, čija je koncentracija nalaza najveća na teritoriji rasprostiranja stećaka baš u srednjovjekovnoj župi Lašvi, ali i na drugim područjima u gdje su dosada otkriveni na tlu Bosne, od Jajca do Foče, nastavila i poslije promjene vlasti polovinom 15. vijeka. Ujedno, to su pitanja koja su usko vezana za srednjovjekovne i nešto kasnije nadgrobne spomenike tokom druge polovine 15. i početkom 16. stoljeća kod stanovništva koje još nije prihvatilo islam.

Summary

Archeological excavations of the medieval cemetery on Glavica in Han Bila near Travnik

There are three areas in medieval župa (district) of Lašva where the cemeteries with stećci are quite numerous than in other parts of župa. One of these is valley of river Bila, left tributary of Lašva river. Beside

the results of investigation of the cemetery on Glavica in Han Bila and single find in Stara Bila, as two settlements on very frequent positions also the historical and archeological information about findings from the late Middle Ages of the area related to Bila river have been analyzed. There are only few historical records comparing to the archaeological findings, but still they are very poor since systematic excavations have never been made on these several important locations.

According to the first impressions on the surface of the site and according to the previous information it was clear that site was devastated. In regard of the exceptional find of *scuffia* and the level of the exposure of the site it was decided to make the systematic survey. Late Gothic cemetery was investigated first, or what have remained of it in the area of medieval župa (district) of Lašva. 16 burials have been identified, and 13 were in stone coffins. Since the half of the cemetery was destroyed by cutting the northern part of the Humka, existence of more graves could be presumed. That is why we consider for now that this cemetery belongs to an unknown noble tribe/family.

In the article we have considered the analyses of the earlier discovered objects *scuffia* from Han Bila and parts of the silver belt from Stara Bila which have been already published. For precise dating of these objects as well as the cemeteries, we have compared the published analysis of finds from many contemporary sites from Dalmatia and Bosnia. According to this comparison finds from Han Bila and Stara Bila could be fit into late Gothic period, in the end of the 14th and first half of the 15th century, additionally because the findings of the coins discovered at Glavica are completely corresponding with same type of the grave goods at mentioned area. Growth and power of the noble families in Bosnia, even the local ones, in this period was in the high stage of development. Small number of grave goods in the graves can be explained by the devastation of the cemetery. This conclusion comes according the discovery that coffins have same size and proportions except the one child's grave. Among all the coffins the grave number 13 is outstanding with its size and very careful production, stone barrow in which it is placed and remains of the brocade textile that have been discovered. Disposition of the graves at the site is unequal. On the peak of the mound there are 4 graves made of the light soft stone (*muljika*), with distance 2 to 3 meters and orientation north-south. In the second row there are two graves which disposal is caused by the pieces of rocks which surround them. Other graves in the central part and in the end of the southern slope are placed in the basic direction West-East. These graves are made of darker stone (*muljika*) but their production and elegance doesn't differ from the graves on the top. It seems that all coffins are the product of one workshop. Due to

the lack of information about other cemeteries in the close surrounding we don't know if this was a local workshop or if it existed for the larger area.

Further investigation on medieval cemeteries in this rich archaeological area and new finds of the traces of the settlements with the historical documents could solve many questions related to the burials in stone coffin, for example: which social class was buried in them (for now we can ascribe them to the high nobility), are these cemeteries only for one family, tribe or village community, what is the proportion of these graves in relation to other grave types and for how long these cemeteries were used. Another question intrudes: whether the funeral in stone coffins, with the highest concentration and disposition of stećci at the territory of the medieval district of Lašva and other areas where they are discovered from Jajce to Foča, have their continuity after the change of the ruling system in the second half of 15th century. These are also questions which are closely connected to the medieval and later tomb stones of the people who didn't embrace islam during the second half of 15th and beginning of the 16th century.

Literatura

- Aličić, A. 2008, Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69, Islamski kulturni centar, Mostar 2008.
- Anđelić, P. 1972, Bobovac i Kraljeva Sutjeska, stolna mjesta bosanskih vladara u XIV i XV stoljeću, Sarajevo 1972.
- Anđelić, P. 1976, Barones regni i državno vijeće srednjovjekovne Bosne, Prilozi Instituta za istoriju 11-12, Sarajevo 1975, 29-48.
- Anđelić, P. 1982, Studije o teritorijalno-političkoj organizaciji srednjovjekovne Bosne, Sarajevo, 1982.
- Anđelić, P. 1984, Doba srednjovjekovne Bosanske države, U: Kulturna istorija Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1984, 435-579.
- Bach, I. 1980, Metalni dijelovi pojasa 14. stoljeća iz Bile kod Travnika, Zbornik Zavičajnog muzeja Travnik, Travnik 4, 1980, 95-113.
- Baltić, J. 1991, Godišnjak od događaja crkvenih, svjetskih i promjene vremena u Bosni, Sarajevo 1991.
- Bešlagić, Š. 1967, Stećci Centralne Bosne, Zavod za zaštitu spomenika kulture Bosne i Hercegovine, Ed. Srednjovjekovni nadgrobni spomenici 9, Sarajevo 1967.
- Bešlagić, Š. 1971, Stećci, kataloško-topografski pregled, Sarajevo 1971.
- Čremošnik, I. 1952, Srednjovjekovna kapa iz Bile kod Travnika, Glasnik Zemaljskog muzeja 7, Sarajevo 1952, 111-120.
- Evans, A. 1961, Kroz Bosnu i Hercegovinu pješke tokom pobune augusta i septembra 1875, Sarajevo 1961.
- Hoffer, A. 1895, nalazišta rimskih starina u travničkom kotaru, Glasnik Zemaljskog muzeja 13, Sarajevo 1895, 43-61.
- Husić, A. 2000, Tvrđave Bosanskog sandžaka i njihove posade 1530. godine, Prilozi za orijentalnu filologiju 49, Sarajevo 2000, 189-229.
- Husić, A. 2004, Nahija Lašva od 1463 do kraja 16. vijeka, neobjavljeni magistarski rad, Sarajevo 2004.
- Husić, A. 2004, Srednjovjekovni grad Toričan na razmeđu dviju epoha, Prilozi za orijentalnu filologiju 54, Institut za orijentalnu filologiju, Sarajevo 2004, 123-308.
- Jakšić, N. 1996, Kasnosrednjovjekovno groblje kod crkve Sv. Spasa u Vrh Rici (Analiza), Starohrvatska prosvjeta, serija 3, 23, Split 1996, 139-172.
- Jukić, I. F. 1973, Zemljopis i povjesnica Bosne, U: Sabrana djela Ivana Franje Jukića, knj. 1, Sarajevo 1973.
- Jovanović, S. V. 1979, Prilozi hronologiji srednjovjekovnih nekropola Jugoslavije i Bugarske (II), Balkanoslavica 8, Beograd 1979, 115-169.
- Kliko, A. 2010, Lašvanska vlastela Šantići, Spomenica akademika Marka Šunjića (1927-1998), Filozofski fakultet, Sarajevo 2010, 256-284.
- Knežević, A. 1870, Listovi o Bosni Bosanski prijatelj, Sisak 4, 1870, 59-108, 109.
- Korošec, P. 1952, Srednjovjekovne nekropole okoline Travnika, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu 7, Sarajevo 1952, 375-407.
- Kreševljaković, M. 1989, Evidencija nepokretnih spomenika kulture i prirodnih znamenitosti i rijetkosti, Zavod za zaštitu spomenika Bosne i Hercegovine, Travnik - Sarajevo 1989.
- Lovrinović, N. 1991, Nalaz kamenih sarkofaga kod Nove Bile - Travnik. Zbornik radova, Zavičajni muzej Travnik, Travnik 4, 1991, 89-93.
- Lovrinović, N. 2007, Srednjovjekovna župa Lašva, Hrvatski kulturni centar Nova Bila 2007.
- Lozić, S. 1959, Srednjovjekovni grob u Staroj Bili, Naša riječ (Travnik) 6, 26. august 1959.
- Mandić, M. 1926, Prehistorijske i sredovječne utvrde oko Travnika, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini 38, Sarajevo 1926, 35-43.
- Mandić, M. 1928, Sarkofag od muljike s dječjim kosturom iz Čukli kod Guče Gore, Glasnik Zemaljskog muzeja 40, Sarajevo 1928, 55-56.
- Mandić, M. 1931, Vezirski grad Travnik nekada i sada, Izvanredno izdanje Matice hrvatske za 1931. g., Zagreb 1931.
- Mazalić, Đ. 1957, Hrišćanski nišani u okolini Travnika, Naše starine, Godišnjak Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti N. R. Bosne i Hercegovine 4, Sarajevo 1955, 97-189.

- Nedić, M.* 1857, Starine bosanske, Arkiv za povjesnicu jugoslovensku 4, Zagreb 1857, 142-159.
- Papić, K.* 1975, Travnik grad i regija (Prilog poznavanju srednjobosanskog prostora), Travnik 1975.
- Petrović, J.* 1931. S arheologom kroz Travnik. Zagreb 1931.
- Radojković, B.* 1969, Nakit kod Srba, ed. Muzej primenjene umjetnosti, Beograd 1969.
- Sijelski, S.* 1931, Arheološki nalasci u okolici Travnika i Žepe, Glasnik Zemaljskog muzeja 43, Sarajevo 1931, 7-12.
- Slipac, M.* 2004, Lašvanski križ, Hercegovina (Godišnjak za kulturno i povijesno naslijeđe) 18(10), Mostar 2004, 213-218.
- Slipac, M.* 2010, Stećci gučogorskog kraja, Zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 150. obljetnice samostana u Gučkoj Gori, Guča Gora 2010, 491-536.
- Šehić, Z. / Tepić, I.* 2000, Povijesni atlas Bosne i Hercegovine, na geografskim i historijskim kartama, Sarajevo 2000.
- Šidak, J.* 1954, O vjerodostojnosti isprave bosanskog bana Tvrtka Stjepanu Rajkoviću, Zbornik Filozofskog Fakulteta u Zagrebu 2, Zagreb 1954, 37-48.
- Thallózy, L.* 1897, Kako i kada je Hrvoje postao veliki vojvoda bosanski, Glasnik Zemaljskog muzeja 9, 1897, Sarajevo 1897, 183-192.